

Verlos ons van de haat

Over *De tornado* van B. Nijenhuis

Door Tjerk de Reus

De tornado van B. Nijenhuis is een bijzonder boek. Het is een van de beste christelijk-geïnspireerde romans uit de tweede helft van de twintigste eeuw, uit het Nederlandse taalgebied. Natuurlijk verschenen er in dat tijdvak veel meer romans en verhalen met christelijke thema's. Toch staat Nijenhuis op eenzame hoogte. Hij wist in zijn romans een krachtige verbeeldingswereld te scheppen, dankzij authenticiteit literair meesterschap. Christelijke thema's en motieven spelen in Nijenhuis' romanwereld een bepalende rol, zeker in *De tornado*, het boek dat als zijn magnum opus geldt. Nijenhuis was met deze roman, maar ook met zijn overige werk, vanaf de jaren vijftig een veelgelezen auteur in Nederland. Zijn debuutroman *Dossier 333* verscheen in 1952, *Laatste wagon* in 1954, *De familie Heesters* in 1955, *De tornado* in 1956. 'Veelgelezen' is overigens een ietwat beperkte notie in het verband van Nijenhuis' werk: zijn lezers waren voor het overgrote deel christelijke lezers, zij het van diverse pluimage. De samenleving was destijds nog in aanzienlijke mate door het christendom gestempeld, zodat zijn lezersgroep beslist niet gering was. Ook buiten de christelijke pers verschenen positieve recensies, bijvoorbeeld in *Het Parool*, de *Leeuwarder Courant* en *Elseviers Weekblad*. Toch wist Nijenhuis niet door te dringen tot het literaire establishment, dat in die jaren in het teken stond van vernieuwing en avantgarde, maar ook van somberte en existentialisme. Evengoed werden ook toen traditionele prozaïsten gewaardeerd door de critici van de grote dagbladen; alleen behoorde Nijenhuis niet tot die groep. Zijn thema's en zonder twijfel ook het logo van zijn uitgever, J.H. Kok te Kampen, begrepsden de reikwijdte van zijn romans. Persoonlijk vond hij dat geen probleem; zijn publiek was het christelijke publiek,

dat hij graag een beetje opvoedde in literair besef en gevoeligheid voor existentiële vragen. Nijenhuis' betekenis wat dit betreft reikt ver in de tijd: op middelbare scholen met een christelijke identiteit worden *De tornado* en enkele andere van zijn romans nog altijd enthousiast gelezen en bediscussieerd. In 1994 schreef leraar Nederlands N. Stam uit Kampen dat Nijenhuis' werk door de jaren heen een stabiele factor op de literatuurlijsten van zijn leerlingen is. Dergelijke blijvende populariteit geldt niet voor alle romans uit de jaren vijftig, ook niet voor titels die toentertijd letterkundig werden gelauwerd.

Sigaren, kaas, stroop

Wie was B. Nijenhuis? Er bestaat nog geen biografie, wat het beantwoorden van deze vraag lastig maakt. In 1995 publiceerde Hans Werkman een uitvoerige biografische schets, waaruit een reeks feiten valt te destilleren. Berend Nijenhuis werd op 16 november 1914 geboren in Heerenveen. Zijn vader had een winkel in 'kruidenierswaren en comestibles'. Nadat Nijenhuis met weinig succes een paar jaar de ulo en enige tijd een handelsavondschool had gevolgd, probeerde hij werk te vinden. Hij werd achtereenvolgens (voor kortere of langere tijd) sigarenverkoper, vertegenwoordiger in touw en kaasverkoper. In 1935 verhuisde het gezin – Berend had twee broers – naar Vught, waar Nijenhuis sr. een nieuw bestaan trachtte op te bouwen. Hij slaagde daar niet in, zodat nieuwe verhuizingen volgden. In 1937 vestigde het gezin zich in Arnhem, voorgoed. In de jaren erna was Berend in dienst bij een verzekeringsmaatschappij in Brabant. In de oorlog raakte hij betrokken bij illegaal werk, wat tot zijn arrestatie leidde. Hij belandde in 1943 in kamp Amersfoort. Vermoedelijk verbleef hij er enkele maanden. Het was een zware tijd, waarop hij in enkele gedichten reflecteerde. Na de oorlog oefende hij diverse beroepen uit. Hij pakte eerst zijn werk als verzekeringsagent weer op, was daarna korte tijd in dienst bij het dagblad *Trouw*, werkte vervolgens bij het ministerie van Wederopbouw en trad in 1947 in dienst bij de Politieke Opsporingsdienst, als rechercheur. Hij zou er een jaar blijven. Daarna had hij waarschijnlijk geen vaste betrekking meer; hij verrichtte uiteenlopende werkzaamheden op incidentele basis en begon te groeien naar een fulltime schrijverschap.

Vermoedelijk vormden de jaren na de oorlog een soort proeftuin, waarin zijn literaire ambities gestaag groeiden. Hij vertaalde teksten, schreef reportages voor *De Spiegel*, een destijds veelgelezen christelijk gezinsblad. Vanaf 1950 lijkt Nijenhuis zich helemaal gestort te hebben op zijn schrijverschap; hij begon te werken aan zijn debuutroman, *Dossier 333*, die in 1952 verscheen. Daarna volgden in rap tempo vier romans, allemaal nog in de jaren vijftig (naast de hierboven genoemde, ook *De hordenloop van J. Kobald* in 1958). Daarna daalde het tempo: in 1965 en 1971 verschenen zijn laatste romans: *Tok, tok, tok, alweer geen ei* en *Inspecteur Raynoldi en zijn arrestante*. Op 1 januari 1972 stierf B. Nijenhuis, 57 jaar oud.

Paljas?

Uit de biografische gegevens en zijn oeuvre komt een beeld van Nijenhuis naar voren. Hans Werkman portretteert hem in *Spitten en [niet] moe worden. Leven en werk van Bé Nijenhuis* als een onaangepaste, zenuwachtige man, die zijn onzekere innerlijk verborg achter een 'spotmasker'; Nijenhuis was een 'paljas'; diens 'grollige en grillige gedrag' maakte hem tot een 'enfant terrible'. Ook toen hij inmiddels een veertiger was, valt Nijenhuis volgens Werkman te typeren als een 'puber', die rondliep met seksuele frustraties. Dergelijke interpretaties bepalen sterk de sfeer in Werkmans biografische schets. Essayist Jac. Schaeffer vindt daarom dat Werkmans boek een minder goede bron is voor wie wil ontdekken wie Nijenhuis was en wat hem als schrijver motiveerde. Hijzelf legt de focus bij Nijenhuis' levensernst, diens psychologische diepgang en scherpe observatievermogen. Hij signaleert, in zijn kritische bespreking van Werkmans biografische schets, dat 'Nijenhuis in zijn grote romans de mensen uittest zoals dat gebeurt in het boek Job, dat hij eruit wil laten komen wat "erin" zit. De ingewikkelde, filmische compositie van zijn boeken geeft iets weer van de verwarrende werkelijkheid waarin wij leven. De schrijver als regisseur van de romanwerkelijkheid, waarin het – net als in de echte werkelijkheid – gaat om "de strijd tussen de Vorst van het licht en de vorst van de duisternis" [zoals Nijenhuis zelf had geschreven in een artikel in *De Rotterdammer*]. Zo is het in de Bijbel, zegt Nijenhuis, zo moet het ook in het christelijke boek.' Even verderop

schrijft Schaeffer: 'In zijn romans balanceert Nijenhuis voortdurend in een wankel evenwicht op de rand van licht en duisternis. De mens op het scherp van de snede. Dat kost bloed. Maar heeft bloed niet alles met God te maken en met leven?'

Schaeffer meent dat in Nijenhuis' werk 'strijd tegen de haat als levensverwoestende factor' een dominant thema is. Het speelt een rol in zijn psychologische portrettering en 'analyse' van de verhaalfiguren: 'De intensiteit en het inlevingsvermogen waarmee Nijenhuis mensen heeft gevolgd en gewogen [en] de manier waarop hij omgaat met de personen in zijn romans is diep gestempeld door zijn christelijke geloof. Zijn mensbeeld is heel bijbels, liefdevol zonder illusies. Hij haat de zonde, maar heeft de zondaar lief, en dat zonder enige sentimentaliteit.'

Dirk Zwart constateert net als Schaeffer een scherp psychologisch inzicht in Nijenhuis' werk: 'Zijn hoofdfiguren hebben een feilloos gevoel voor de dingen achter de dingen, en prikken regelmatig door de oppervlakte heen om af te steken naar de diepte van de menselijke ziel.'

Het genoemde essay van Schaeffer mag intussen gelden als een onmisbare, scherpzinnige karakterisering van Nijenhuis en diens werk, die naast Werkmans boek blijvende aandacht verdient van Nijenhuis-lezers. Tegelijk blijft de vraag naar een volwaardige biografie, waarin leven en werk in samenhang besproken worden, dringend.

Seismograaf

Het verhaal dat Nijenhuis in *De tornado* vertelt is vanaf het begin geladen met dreiging en spanning. Vergy Maulveau koopt een hoeve die door de dorpelingen wordt ervaren als een onheilspellend oord. Het raadsel van de spookachtige verschijnselen die iedereen bang hebben gemaakt, is echter tamelijk snel opgehelderd. Maar de dreiging neemt niet af. Met Vergy lijkt iets aan de hand te zijn, evenals met de dorpsdominee, Jacob Kladak. Als Ilse Zarmut het toneel betreedt, zijn alle hoofdrolspelers present en kan het spel beginnen. Alle drie dragen zij onvrede met zich mee. Bij Ilse is er sprake van pijn, verdriet en boosheid, bij Vergy blijft lange tijd onduidelijk wat

er precies mis is, maar zijn gesloten innerlijk lijkt een hoog voltage aan woede en schuldgevoel te herbergen. Iets vergelijkbaars geldt voor Jacob Kladak, die niet meer in de goedheid van God kan geloven. Deze drie personen met hun verwante problematiek vormen de inzet van de roman. Houden zij het uit met hun overtuigingen en motieven, als zij door de auteur 'getest' worden?

Een belangrijke persoon naast de drie hoofdpersonen is Ezen, de 'tengere buitenman met God in zijn ogen'. Hij symboliseert een mystiek geloofsvertrouwen, dat binnen de roman impliciet als een seismograaf fungeert: de geloofscrisis van Kladak krijgt de helderste contouren vanuit het gezichtspunt van Ezen. Dezelfde Ezen doorziet ook de strijd die Vergy voert tegen God. Met Ilse bouwt Ezen een sterke relatie op; na aanvankelijk verzet raakt zij steeds sterker georiënteerd op dezelfde geloofsrust als Ezen. Die oriëntatie houdt geen blindheid in voor de gruwelijke kanten van de menselijke ervaring, desondanks geldt: 'boven het onheil glimlacht God'.

Een belangrijke passage vormt het visioen van Ezen, dat hij krijgt als hij met Ilse praat over het gruwelijke lot van haar krankzinnige broer. Hij lijkt zich diep in te leven in het lijden van deze broer, maar gaandeweg 'hoort' hij door diens geschreeuw heen andere 'kreten van angst'. Hij beleeft intens de werkelijkheid van het lijden van Christus: 'Hij had de handen om de rand van het bed geslagen en beefde zo dat ze het bed voelde trillen onder zijn aanraking.' Als Ezen weer rustig wordt, bidt hij: 'Jezus (...) der liefde oneindigheid, buig u over de broer van de juffrouw en fluister aan de schelp van zijn oor.'

Haastig

De roman kent een reeks dragende verhaallijnen, die hier niet allemaal geanalyseerd kunnen worden. De lezer zal bij deze roman zelf 'aan het werk' moeten – lezen en herlezen – om een scherp zicht te krijgen op de ontwikkeling, de betekenis en de diepte van de vele personages. Niettemin volgen hier enkele opmerkingen over de slotfase van het boek, waarin het drama zijn hoogtepunt bereikt en een ontknoping volgt.

Nijenhuis werkt welbewust toe naar een fase waarin alle angst,

haat, afweer en onzekerheid op hun houdbaarheid worden getest en als het ware op de spits worden gedreven. Niet alleen de hoeve kraakt in haar voegen, ook Vergy 'kraakt' met zijn ijzeren strijdbaarheid tegenover God en Jacob Kladak met zijn ongelooft. Nijenhuis brengt hen met hun overtuigingen in een stormachtige crisis, vergelijkbaar met het onweer dat de bijbelse Job overkwam. In het onweer kreeg Job antwoord. Het bleek geen antwoord te zijn dat precies paste bij zijn vragen, maar wel een antwoord dat de relatie tussen hem en God herstelde en hem zicht bood op een nieuwe toekomst.

Vergy laat na afloop van de rechtszaak zijn ware gezicht zien; Ilse is degene die hem het scherpst doorziet nu Ezen er niet meer is. Als de tornado in aantocht is, ontmaskert Ilse hem rechtstreeks en breekt door zijn pantser heen. Maar hoe hardvochtig het gesprek ook is, de dialoog tussen beiden kent een sterke dimensie van liefde. 'Dank God dat Hij je gebroken heeft,' zegt Ilse tegen Vergy, 'maar laat me nu alsjeblieft in vrede gaan.' Ze verwoordt haar afkeer als nooit tevoren, en dan begint ze 'brullend te huilen en hoewel ze zich wilde omdraaien viel ze struikelend in zijn richting en haastig liep hij op haar toe.' Dit is de laatste zin over Vergy en Ilse, die de ommekeer in Vergy verwoordt – 'hij liep haastig op haar toe' – en een belofte voor de toekomst inhoudt.

Elk voor zichzelf

Intussen is de tornado als natuurverschijnsel geen louter instrumentele factor, die slechts dient voor de ontmaskering van Vergy en de ommekeer bij Kladak. In de storm hebben de krachten van het kwaad zich verzameld, wat de suggestie wekt dat hier een grotesk beeld geschapen wordt van de eigenlijke krachten van afkeer, verwijt, bitterheid en vooral: haat. Die krachten bepalen de ervaringswereld van Vergy en Kladak en ook van Ilse in de eerste helft van de roman. 'Verlos haar van de haat' zegt Kladak ergens tegen Ezen over Ilse – haat waarvan hijzelf en Vergy niet vrij zijn – en dat beseft hij.

In deze zin vertegenwoordigt de tornado veel meer dan alleen een oerkracht in de natuur; hij vormt een spiegel die de ware aard toont van haat en bitterheid, die de voedingsbodem vormen van angst en ongelooft: 'Hij [de tornado] was ongeveer een kwartier voor die tijd

geboren uit tuimelende winden die in wilde vaart op elkaar toe joegen, trachtend elkaars kracht te vernielen, elk slechts levend voor zichzelf en zijn eigen woeste baan. Maar uit elke vernielde kracht was een grotere kracht tevoorschijn gekomen; gigantische luchtstromingen, alle bezielde met aan elkaar tegenovergestelde bedoelingen. Tot de winden ten slotte begrepen hadden dat juist in die tegenovergestelde bedoelingen hun immense kracht school: een najagen en opzweepen van elkaar tot een wervelende orgie van samengebundelde krachten. Zo werd de tornado geboren: een teugelloos dier, waanzinnig geworden door zijn ongebreidelde macht, bestemd om te sterven aan zijn eigen bezetenheid.

Paradoxaal, maar onmiskenbaar: de vernietigende tornado is een manifestatie van het kwaad – waarin God present is. Kladak ervaart dit sterk, maar ook in de situatie van Vergy en Ilse speelt een reinigend, transformerend aspect mee, waarvan de transcendente dimensie zich raden laat. God is in het oordeel en het oordeel bevrijdt. Dat zwakt het kwaad niet af, maar ontnemt het wel het laatste woord.

Hinkend op weg

Lijkt bij Vergy en Ilse een happy end in beeld te komen, bij Kladak ligt het uiteindelijk allemaal wat dubbelzinniger. Opvallend en mischien wel typisch voor Nijenhuis: de verwevenheid van licht en duister in het paradoxale mensenbestaan wilde hij 'uithouden' in het geval van Kladak. Juist de persoon die op het hoogtepunt van de storm een gesprek met God voert dat weinig lezers onberoerd zal laten, redt het niet met zijn hernieuwde geloofsmoed. De vernieuwing van Kladaks geloofsinzichten op het hoogtepunt van de storm is zeer expliciet; hij richt zich tot God in een intens gebed, waarop God antwoordt met 'daverende slagen' van het luik. Zo veel komen we niet te weten over de binnenwereld van Vergy. Maar de man van wie we veel te weten komen over zijn innerlijke transformatie, vervolgt hinkend zijn weg in de slotregel van het boek. Er opent zich zonder twijfel een nieuwe weg voor hem, maar elke neiging tot triomfalisme of zelfverzekerdheid wordt hardhandig de deur gewezen.

Redt *De tornado* het in de eenentwintigste eeuw? We zullen het zien. Dirk Zwart wijst op woorden als 'verhip' en 'snotverduchies' (in

andere romans van hem), die soms symptomen zijn van een ietwat 'burgerlijke sfeer'. 'De boeken van Nijenhuis hebben onmiskenbaar iets gedateerds voor de literaire lezer van nu', concludeert hij. Maar – en dat vindt ook Zwart – dit aspect doet nauwelijks afbreuk aan de vertelkracht van Nijenhuis, aan zijn humor en psychologische fijnzinnigheid.

De tornado staat nog altijd als een huis.

B. Nijenhuis, *De tornado*. Kampen, uitgeverij J.H. Kok N.V. Eerste druk, 1956

Jac. Schaeffer, 'Hans Werkman over B. Nijenhuis'. In: *Bloknoet, christelijk literair tijdschrift* jrg. 4, afl. 14 (november 1995) pag. 47-62

N. Stam, 'Humoristische en drakerige romans. Boeken van B. Nijenhuis nog steeds geliefd bij reformatorische scholieren'. In: *Reformatorisch Dagblad* 28 oktober 1994 (Plus-bijlage pag. 7)

Hans Werkman, *Spitten en [niet] moe worden. Leven en werk van Bé Nijenhuis 1914-1972*. Themanummer van *Woordwerk* jrg. 13, afl. 50 (juni 1995)

Dirk Zwart, 'Op het scherp van de snede'. In: *Bij de tijd* jrg. 4, afl. 3 (november 1995) pag. 29-30